

упродовж 1962–1964 рр., у понад тисячі з них містилися заклики боротьби проти М. Хрущова та його політики [2, арк. 363].

Крім того, П. Шелест не міг відмовити проханню про підтримку з боку одного з ініціаторів примусової відставки М. Хрущова М. Підгорному, якому він був зобов'язаний за протегування його персони у вищих ешелонах влади. Як би там не було, але П. Шелест проявив себе вмілим майстром апаратної гри, котрий вчасно зрозумів зміну курсу політики Кремля. Прикметно, що на старості літ Шелест каявся, що брав участь у змові проти М. Хрущова. Важлива роль П. Шелеста в усуненні М. Хрущова посилює його

власні позиції у вищому політичному керівництві країни. У середині листопада 1964 р. його обирають членом президії ЦК КПРС (як кандидат у члени президії ЦК КПРС П. Шелест був лише 11 місяців з грудня 1963 р.). Новий статус в партійній ієрархії надавав значення виступам П. Шелеста на засіданнях президії ЦК КПРС, давав можливість активно боронити економічні інтереси України, відстоювати елементи культурної самобутності республіки, сміливо порушувати питання стосовно більшої незалежності республіканських структур у господарських питаннях.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 62, спр. 2033.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 16. – Оп. 3, спр. 2.

3. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду» / Петро Шелест. – К. : Генеза, 2003. – 808 с.
4. Политическое руководство Украины. 1938–1989 / под. ред. В. Васильева и др. – М. : РОССПЭН, 2006. – 544 с.

O. Bazhan

PETRO SHELEST AND THE KREMLIN COUP D'ETAT OF 1964

The article discerns the role of the Ukrainian Communist Party leader Petro Shelest in the removal of the CPSU First Secretary Mykyta Khrushchev in October 1964.

Keywords: Ukrainian political history, 1960s, Petro Shelest, Mykyta Khrushchev.

УДК 316.347(=1-86)(470+571)

Кравченко О. В.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ СТАТУС РОСІЯН В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано теоретичні та практичні проблеми соціокультурного самовизначення росіян в Україні. Визначено культурний ефект динаміки їх соціального статусу в контексті формування національної ідентичності.

Ключові слова: етнічність, національна ідентичність, соціальний капітал, соціально-культурний статус.

За наявності численних теорій, покликаних допомогти в усвідомленні поняття «нація», ми маємо визнати, що до сьогодні проблема визначення її сутнісних характеристик залишається відкритою. Перелік ознак цього феномену може бути скільки завгодно, але серед найважливіших, безумовно, є високий ступінь консолідованості спільноти чи то на громадянській, чи то на етнічній основі. Отже, йдеться про якісну характеристику суспільства, члени якого уявляють (відчують, усвідомлюють) свою самобутність так само, як і причетність один до одного. Націю можна вважати результатом та формою колективної ідентифікації. Зрозуміло, що за всієї схожості її

механізмів, результат завжди буде зумовлений конкретними історичними, соціальними, політичними, культурними, психологічними та іншими обставинами, що визначають суспільну ситуацію.

Цій проблемі присвячено надзвичайно велику кількість наукових досліджень. У контексті заявленої теми інтерес становлять праці О. Гриценка, В. Євтуха, О. Картунова, Л. Колесник, А. Колодій, І. Кресіної, В. Лісового, Л. Нагорної, М. Обушного, Н. Пеллагеші, О. Рафальського, Ю. Римаренка, Т. Рудницької, М. Рябчука, В. Трощинського, А. Шевченка, М. Шульги та ін. Із зарубіжних варті уваги насамперед дослі-

дження Е. Вільсона, А. Мотиля, Т. Кузьо, Р. Шпорлюка. Мета цієї розвідки – проаналізувати зміну соціального статусу росіян в Україні як чинник, що зумовлює культурні аспекти формування національної ідентичності.

Упродовж останніх двадцяти років провідною тенденцією у зміні соціальної свідомості населення пострадянських країн загалом й України зокрема можна вважати деградацію радянської ідентичності. Прояви фантомів колективізму в масовій свідомості, супроводжуються її виразною фрагментацією, яка відображає тенденцію до поглиблення сегментованості суспільства та формування різноманітних субкультур. Цей процес не можна вважати характерним винятково для України або країн колишнього СРСР – це світова тенденція. Однак його інтенсифікація в умовах незалежності пов'язана з очевидною дисфункціональністю держави, яка не змогла визначитися з пріоритетами своєї внутрішньої та зовнішньої політики. На цьому тлі стає очевидним, що впливовим чинником соціокультурної практики є ідеологічні, соціальні та культурні стереотипи: ті, що культивуються ще з радянських часів, і ті, що формуються в сучасному політичному процесі. Наприклад, комуністична риторика, попри усі викривання злочинів радянського режиму, усе ще є дієвим інструментом у сучасному політичному житті України. Серед ідей, що набули майже міфологічного характеру вже в останні кілька десятиліть, є концепція «двох Україн» і так зване «російське питання».

Обидва сюжети мають тривалу історію формування і пов'язані між собою, адже одна з «двох Україн» начебто і є російською. Але розібратися у тому, наскільки ця інтелектуальна модель відповідає дійсності не так просто, оскільки її метафорична переконливість підкріплюється політичним дискурсом, який надає їй статусу соціально-значимої проблеми. Академічна рефлексія з цього приводу мало впливає на стан масової свідомості, так само, як і здоровий глузд не завжди є вирішальним аргументом у політичному житті. До того ж, наукове усвідомлення та оцінка російського чинника в українській історії та сучасності зумовлюється конкретною суспільною ситуацією, інтелектуальною традицією, світоглядом, ідеологічними симпатіями та методологічними позиціями, яких дотримується дослідник, врешті-решт, його особистим досвідом.

Відповідно до позиції представників соціального конструктивізму, зокрема П. Бергера та Т. Лукмана, понятійні визначення соціальної реальності спроможні справляти на неї зворотний вплив. Якщо продовжити цю думку, то формування або його зміст не лише відображають рівень усвідомлення проблеми, а й певним чином зумовлюють шляхи її розв'язання. Невіддільність соціальної реальності від її понятійних визначень забезпечують результативність понять й термінів навіть без цілеспрямованого їх

використання. Так, наприклад, будь-яке словосполучення з поняттям нація в українському публічному дискурсі, радше за все, буде приводом для політичної мобілізації, що, власне, і свідчить про фундаментальну нерозв'язність цієї проблеми. Чітко відділити науковий аналіз реальності від політично ангажованої її схематизації або інтелектуальної провокації не завжди можливо, як важко розрізнити об'єктивні інтереси та суб'єктивні уявлення про їх реалізацію. Сприйняття ідеї, яка має наукове обґрунтування, але у спрощеному вигляді тиражована у засобах масової інформації чи освіті, багато у чому залежить від того культурного капіталу, який демонструє суспільство. До чинників, які, на нашу думку, насамперед мають бути враховані під час аналізу – це зміна політичного контексту самоусвідомлення етнічних груп населення України після оформлення державної незалежності. Спосіб, у який це сталося, очевидно зумовили складні політичні відносини між Росією та Україною та широка амплітуда коливань у взаємному сприйнятті населення обох держав. Самооцінка та сприйняття сусідів дають підстави вважати найактуальнішим як для російського, так і для українського суспільств саме символічний зміст поняття «нація».

Активна фаза конструювання «російського питання» припала на початок 90-х рр. XX ст. на тлі реалізації етнічно орієнтованої парадигми українського відродження. Намагання реабілітувати минуле через акселерацію етнічного чинника, зокрема через вибудовування сюжету про особливий шлях етнічних українців до власної держави неминуче призвели до ситуації «негативної ідентифікації». За відсутності усвідомленої позитивної стратегії суспільного розвитку, стрижнем політики ідентифікації упродовж багатьох років залишається негативний образ Росії, як спадкоємиці СРСР та колишньої метрополії. З цим пов'язане і двозначність поняття «росіянин» в публічній лексиці України: чи це «етнічний агент» Росії, чи це етнічний сегмент української нації? Власне позитивна ідентифікація так само, як і негативна становлять ті емоційні полони, до яких тяжіє людина або спільнота, що перебуває у кризовій ситуації. На відміну від індивідуальних ідентичностей, здебільшого успадкованих, щодо колективних застосовуються гнучкіші практики, які мають на меті змінити ситуацію на комфортнішу. Порівняння власної групи з чужою має переконати у важливості власної групи. У разі, коли цього не відбувається, на думку британського психолога Г. Теджфела, індивід або намагається покращити групу і прагне соціальних змін, або шукає інші критерії, позитивної ідентичності своєї групи тобто демонструє соціальну креативність, або ж вдається до соціальної мобільності й полишає групу [9]. Як вважає З. Бауман, проблема ідентичності є проблемою вибору й вміння вчасно зробити інший вибір, якщо попередня ідентифікація втратила цінність [2, 176–192].

Прикладом може слугувати зміна етнічної ідентичності іммігрантами або етнічними меншинами, як, наприклад, це відбувалося в Радянському Союзі або відбувається в багатьох країнах Європи.

Варто згадати й про ефект «незмінної міжгрупової дискримінації», досліджений Г. Теджфелом. Йдеться про процеси, що відбуваються за будь-яких умов, навіть коли немає конфлікту інтересів. Так було виявлено тенденцію до максимізації різниці між сумами винагород членам своєї і чужої груп, на користь «своїх». Йдеться про готовність отримати суму, хоч і меншу в абсолютних показниках, але максимальну у відносних, що забезпечувало якомога більшу різницю між тим, скільки отримують «свої» та «чужі». Як свідчить досвід багатьох європейських країн, навіть за найсприятливіших соціально-економічних та політичних умов неможливо позбутися міжетнічної конкуренції. Крах політики мультикультуралізму в країнах, де національне питання начебто вже було розв'язане, зокрема в Німеччині, Франції, Бельгії, переконують у тому, що паритет культурних та політичних інтересів різних етнічних груп виявляється удаваним. Ситуація етнічної різноманітності населення стала тестом на ефективність державних інститутів і в пострадянських країнах.

Україна багатонаціональна країна: за переписом 2001 р. тут проживало 10699,2 тис. осіб неукраїнського населення, що становить 22,2 % від загальної кількості населення. Однак із більш ніж 130 етносів, лише 18 нараховують понад кілька тис. осіб, 17 з яких (за виключенням українців), на думку деяких дослідників, можуть вважатися національними меншинами, а решта – «представниками окремих етносів» [3]. Росіяни, частка яких серед населення країни, за переписом 2001 р., становить 17,3 % населення (8,3 млн), свого роду «суперменшина» [11]. І хоча кількість представників певної етнічної групи не принципова, усе ж вона демонструє той людський потенціал, який може бути конвертований у разі демократичного розв'язання політичних проблем. Кількісні показники власне і є одним з аргументів у визначенні соціального статусу етнічної групи. Отже, формальний бік проблеми полягає у тому, що росіяни в Україні є найбільшою російською діаспорою в світі, найбільшою національною меншиною в Європі, найбільшою національною меншиною в Україні. Перепис населення, безумовно, містить безліч прихованих політичних нюансів. Наприклад, чому в таблицях, які демонструють результати, одні етнічні групи зазначено під своїми назвами, а більшість потрапили у графу «інші»? Що мається на увазі під формулою «національність» і чим ця дефініція відрізняється від «народності»? Утім, матеріали перепису дають можливість моделювати ситуацію загалом і статистично формалізувати тенденції зміни суспільства.

Однією з них є те, що етнонаціональна топографія українського суспільства отримує дедалі

виразніший регіональний характер. За винятком Закарпатської та Чернівецької областей у всіх інших регіонах, де більшість становлять етнічні українці, найчисельнішою етнічною групою є росіяни (у Закарпатській обл. вони кількісно поступаються угорцям та румунам, а в Чернівецькій обл. – румунам та молдованам).

Найбільшою концентрацією росіян відзначаються Схід та Південь України. Зокрема, 1844,4 тис. (що становить 22 % від загальної кількості росіян в Україні та 38,2 % від кількості населення області) мешкає у Донецької обл.; 1180,4 тис. (14,1 % та 58,3 %) – у Криму; 991,8 тис. (11,8 % та 39%) – в Луганській обл.; (742,0 тис. – 8,8 % та 25,6 %) – в Харківській обл.; 627,5 тис. (7,5 % та 17,6 %) – у Дніпропетровській обл.; 508,5 тис. (6,1 % та 20,7 %) – в Одеській обл.; (476,8 тис. – 6 % та 24,7 %) – у Запорізькій обл.; 177,5 (2,1 % та 14,1 %) – у Миколаївській обл.; 165,2 (2 % та 14,1 %) – у Херсонській обл. Менше ніж 2 % росіян від загальної їх кількості в країні проживають у Львівській, Сумській, Полтавській, Київській, Кіровоградській, Черкаській, Житомирській та Вінницькій областях. В кожному з інших з решти регіонів живе менше 1 % росіян (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська обл.) [1]. Етнічні українці становлять статистичну більшість на всій території України, крім АР Крим, і чисельно домінують в 18 із 27 областей, що відповідає більше 80 % населення. Йдеться про західні та центральні області (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Київська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська, Черкаська й Чернігівська). Таким чином, можна дійти висновку, що кілька прикордонних регіонів України, зокрема Закарпаття, Буковина, Одещина, Крим, Донбас, Харківщина і Дніпропетровщина – є регіонами з багатоетнічним складом населення й очікувано високим рівнем міжетнічної флуктуації. Натомість Волинь і Поділля, фактично стають моноетнічними [5]. Можна припустити, що кількісні показники чисельності тих чи інших етнічних груп у різних регіонах України можуть бути враховані як суттєвий чинник маркування їхніх культурні особливостей. Проте їхня реалізація залежить від якості соціального капіталу, що накопичений в країні загалом та в кожному регіоні зокрема.

Зважаючи на численні спроби визначити зміст поняття «соціальний капітал», запропоновано своє. На наш погляд, основним змістом цього поняття є певний тип соціальних стосунків, що склався історично і визначає результативність суспільних змін. Соціальний капітал передбачає реалізацію здебільшого в політичній, економічній та соціальних сферах. Однак його культурний аспект, органічно виявляється в поняттях,

що розкривають його «природу», зокрема: репутація, соціальний образ, статус. Проблема статусу етнічної групи (реального або уявного) набуває актуальності у тих регіонах, де вони концентровано живуть протягом тривалого часу. У цьому сенсі важливою особливістю розселення росіян в Україні є те, що значна більшість із них проживає в містах (у 1989 р. – 87,6 %, у 2001р. – 86,9 %) [1]. За рівнем урбанізації українці суттєво відстають від росіян. Зокрема, частка міського населення в 2001 р. серед українців становила 63,02 %. Тенденція до збільшення російського населення українських міст спостерігалася упродовж усього минулого століття. Сьогодні кожен 9 з 10 росіян в Україні є міським мешканцем. Загалом рівень урбанізації росіян сягає 87,6 %, а середнє значення цього показника по Україні – 68 %. Причому найвищий відсоток росіян серед міського населення зосереджений у найбільш густо заселених та урбанізованих областях Сходу (Донецькій, Луганській, Дніпропетровській) та областях Західного регіону (Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській). У 13 областях відсоток росіян, що проживає в міських поселеннях, коливається від 80 до. У 4-х регіонах (АР Крим, Кіровоградська, Сумська, Херсонська області) цей показник становить від 70 до 80 % [1]. Як засвідчують соціологічні дослідження, росіяни ефективніше використовують можливості культурної інфраструктури міст: відвідування театрів, кіно, концертів, читання літератури, перегляду телепередач тощо [3, с. 149]. Малоімовірно, що за такої ситуації російськомовний ландшафт українських міст, який сформувався упродовж попередніх десятиліть разом з їхньою етносоціальною структурою, радикально зміниться найближчим часом.

Зважаючи на те, що росіяни найбільш урбанізована етнічна група, можна припустити, що вони зберігають престижнішу соціальну позицію щодо інших національностей України, яку вже мали напередодні української незалежності. Це зокрема позначається на тому, що з радянських часів значна кількість росіян в Україні зайнята в сферах інтелектуального виробництва або промисловості, де вони також становили більшість фахівців вищої кваліфікації. На кінець 80-х рр. XX ст. пропорції росіян та українців серед службовців були, відповідно, 36% проти 23,5%. Росіяни та українці майже паритетно були представлені в сфері охорони здоров'я, фізкультури та соціального захисту (6,0 % та 5,2 %), в освіті, культурі та мистецтві (9,3 % та 8,5 %), у науці (3,65 % та 2,0 %) [3, с. 148]. Т. Рудницька констатує, що українці за соціально-професійним статусом виявились в соціальному плані менш просунутими на щаблях професійної ієрархії, ніж росіяни і євреї. Частка керівників та спеціалістів серед українців нижча, ніж у цих етнічних групах [8]. Ці відмінності в якості соціального капі-

талу, безумовно, відіграли свою роль під час подальших складних соціально-економічних процесів 90-х рр. XX ст., ставши вагомим чинником формування економічних еліт України. Загалом, зважаючи на соціальну структуру населення східних регіонів України, можна зрозуміти, чому радянські культурні стереотипи тут мають продуктивніше ментальне підґрунтя, ніж, скажімо, в західних областях. Проте й перебільшувати їх значення також не слід, адже модернізаційний потенціал людського капіталу в україно-російському прикордонні також вищий, ніж середній по Україні. Етнополітична ситуація в країні визначається й тим, наскільки вкорінена та чи інша етнічна група, оскільки цей чинник впливає на те, яку саме історичну пам'ять культивують її представники. Більшість росіян в Україні – це мігранти міжвоєнного і післявоєнного періоду, а також їх нащадки. Із загальної кількості росіян що нині мешкають в Україні (8334141 осіб), більше половини – 4962990 – тут народилися. Найбільша природна відтворюваність спостерігалася в Донецькій обл. (1314180 осіб, а це – 26,5 % від усіх росіян, що народилися в Україні), в АР Крим (779848 або 15,7 %) та Луганській обл. (708516 або 14,3 %). Від 270 до 440 тис. етнічних росіян народилися у і Харківській, Одеській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Найменше – від 5,4 до 11 тис. – у Тернопільській, Волинській, Івано-Франківській, Рівненській та Закарпатській та областях [5]. Отже, статус діаспори не може бути беззастережно застосований до всіх росіян в Україні і має бути диференційований залежно від регіону та способу життя.

Ці цифри також пояснюють підґрунтя ситуації, що склалася в інформаційно-комунікативному просторі України та її культурних індустріях. Йдеться про домінування на українському ринку російської книжки, преси й телекомунікаційного продукту, головним споживачем якого є чисельна російськомовна інтелігенція. Отже, традиції російського домінування розвиваються хоч і не в політичних, а в культурних формах. Проте, як свідчать дослідження, мовна практика, що є суттєвим чинником етнічної ідентифікації росіян, на масовому рівні не зазнала суттєвих змін з радянських часів. Тому заклики до спротиву «примусовій українізації», які стали нав'язливою темою виступів ортодоксально налаштованих лідерів російських громадських організацій України та Росії, а також їх тимчасових союзників з числа професійних політиків обох держав, можна розглядати як прояв символічної політики. Поняття «український» або «російський» в обговоренні прав меншин в Україні мають кілька конотацій, які не завжди сприяють веденню коректної дискусії. Залежно від контексту етнічний аспект іноді підмінюється політичним, обговорення проблеми права обертається ідеологічними суперечностями, а з'ясування національно-культурних потреб населення виявляє

різний ступінь компліментарності до держави. Зважаючи на те, що Україна, всупереч думці Р. Брюбекера, не у повному сенсі «націоналізує державна», йдеться, очевидно, не так про реакцію на реальну загрозу, як про її конструювання. Показово, що полеміка в останні десятиліття точиться навколо мовної проблеми, а не проблеми соціального або політичного статусу етнічної меншини. До того ж, як виявляється за соціологічними дослідженнями, «мовне питання» не пріоритетне для тих, чиї права начебто потребують захисту [4]. Захист мовних прав – це найоптимальніша з позицій міжнародного права формула реалізації культурно-психологічної стратегії збереження символічно вигідної позиції, співвідносно з втраченим статусом привілейованого етносу. Зрозуміло, що функціонування мови не регулюється лише законами. В публічному дискурсі обговорюється проблема статусу російської мови, а не її соціальна ефективність. Формалізація офіційної позиції як другої державної мови навряд чи змінить чинну мовну ситуацію, але, ймовірно, сприятиме фундаменталізації соціально-політичного аспекту проблеми. Проте залишається питання ступеня етнічної змобілізованості, соціальної та політичної консолідованості росіян в Україні. Урбаністичне середовище ніяк не сприяє консервації традиційних форм культури. Зважаючи на кількісні показники росіян в загальному обсязі населення країни та спосіб їх життя, ймовірно, проблеми етнічності для більшості з них не актуальні. Оскільки російське населення України упродовж останніх двадцяти років так і не створило політичної партії, яка б опікувалася його інтересами, а також беручи до уваги той факт, що політичні об'єднання, програми яких побудовано лише на відстоювання інтересів росіян особливої підтримки населення під час виборів в органи місцевої та центральної влади не мають, очевидно, що реальна гострота «російського питання» доволі примарна. Принаймні серед причин, які спонукають росіян полишити країну, тиски або дискримінація майже не фігурують, та й масштаби еміграції в Росію за ці десятиліття можна вважати досить стабільними, хіба що за винятком початку 90-х рр. ХХ ст. Варто також зважати, що політизація статусу росіян, є приводом для виявлення своїх ідеологічних переконань і культурних симпатій певної частини населення України і не обов'язково російського за етнічною належністю. По суті, основним предметом обговорення є стратегія розбудови України як національної держави. Оскільки таким може вважатися політичне утворення, «кордони якого в основному збігаються з кордонами нації» [6, с. 27], офіційне визначення російського населення як націєутворювального може мати ключове значення. Отже реальна проблема російської меншини в Україні криється не в практичній або правовій площині, а у соціально-психологічній

як прояві «культурного шоку» у зв'язку зі зміною статусу під час переформатування етносоціальної ієрархії в пострадянських країнах загалом та в Україні зокрема.

Щодо офіційного визначення політичного статусу різних етнічних груп в українському законодавстві використовують кілька формул. Зокрема в Конституції (ст. 92, п. 3) містяться поняття «національна меншина» та «корінні народи». І якщо в законах України можна знайти розшифрування прав національних меншин, то про корінні народи ніде не йдеться. В офіційному тлумаченні до національних меншин «належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» [7]. І хоча питання визначеності меншин загалом і національних зокрема в міжнародному законодавстві не остаточно розв'язано, варто звернути увагу на деякі нюанси. Поняття «національна меншина» у міжнародній правовій лексиці відповідає поняттям етнічна або національна група, поширених у пострадянському політичному середовищі. Найбільш зваженою формулою меншості є та, що запропонована представником Ради Європи Ф. Капоторі: група населення, «яка відрізняється від основної групи населення своїм етнічним походженням чи то своєю національністю, чи то своєю мовою, чи то своєю релігією; за кількістю поступається основній групі населення; не має домінуючої позиції в країні; демонструє бажання зберегти свою самобутність і свою культуру, традиції, релігію чи мову; не складається з недавніх емігрантів або біженців, має глибоке коріння в країні проживання (як правило, громадяни цієї країни)» [3, с. 5].

Однак домінуючим контекстом у документах, що регулюють права меншин, є ситуація конфлікту між етнічною більшістю та меншістю. Очевидно, сама необхідність юридичного та політичного захисту меншин пов'язана з практикою нерівності, штучного обмеження, неповаги, а подекуди і з їх дискримінацією як особливих, тобто несхожих на більшість. Отже, предметом аналізу можуть бути певні обставини або чинники, що їх спричиняють, які негативно позначаються на статусі чи становищі меншості. Водночас важливо зважати, яким чином такі ситуації зумовлені особливостями самої групи або специфічністю способу її існування. Таким чином, актуальності набувають не лише формальні, а й неформальні складові можливого конфлікту. У такому випадку сама по собі чисельність ще не є приводом для автоматичного захисту меншини: адже вона може посідати досить престижну позицію у суспільних ієрархіях. Актуальною є сама практика реалізації меншиною своїх прав, яка й виявляє її справжній статус. Саме політична або економічна залежність, обмеження соціального та культурного самовираження робить меншину спільнотою з негативними

соціально-психологічними автостереотипами та провокує формування програми реабілітації, нерідко у радикальних формах. У зв'язку з цим слушною є думка відомого російського фахівця з етнополітичних питань В. А. Тишкова: «Настає інший час – час не тільки захисту меншин, що зазнають утиску, а й захисту більшості від радикалізму та агресивності меншості» [10, с. 131].

Проте конфліктність етнічного питання в сучасній Україні пов'язана не лише з приведенням юридичних норм у відповідність з європейськими, а й політично коректності їх застосування. Утім, послідовне впровадження міжнародних принципів щодо національних меншин потребує не лише офіційного, а й фактичного визнання цими спільнотами їхнього статусу, що не завжди збігається з їхніми політичними амбіціями. Так, поняття «національна меншина», з одного боку, дає певні переваги у розв'язанні проблем захисту культурних потреб, згідно з міжнародним правом, з іншого, зберігає негативну конотацію, успадковану з часів СРСР, де формально національне питання було розв'язано, а на побутовому рівні культивувалися різноманітні дискримінаційні практики щодо так званих «нацменів». Численні народи СРСР утворювали політико-правову ієрархію: одні створили власні союзні республіки, інші – автономні республіки, краї, округи. Водночас більшість невеликих кількісно народів не мали можливості політико-територіального самовизначення. Крім того, побутовала неформальна практика регулювання квот під час вступу до вищих навчальних закладів, на обіймання тих чи інших керівних посад, просу-

вання у кар'єрі тощо. Диференціація населення у пострадянських країнах на: «корінне» населення, представників «титильної» нації, «національні меншини», «мігрантів» може розглядатися як конструювання соціальної ієрархії. Слід визнати, що такого роду розподіл на більшість та меншість з відповідними соціально-етичними перевагами існує в кожній багатоетнічній державі, незважаючи на офіційні політично-коректні правові формули.

З огляду на культурно-політичну ситуацію, що склалася в Україні, безпеліційно стверджувати про утиски, а тим більше про дискримінацію росіян підстав немає. Проте є очевидною стратифікаційна залежність цієї етнічної групи як «національної меншини». З одного боку, це гарантує правовий захист завдяки імплементації європейських норм щодо захисту меншин. З іншого, такий статус, фактично, закріплює ситуацію нерівності, яка не відповідає реальному соціально-культурному становищу росіян, наприклад, у східних і південних областях України. Очевидним є протиріччя у стратегії побудови національної держави, що передбачає формування громадянської ідентичності на основі встановлення позаетнічних культурних стандартів й інтересів окремих етнічних груп, які претендують на престижніший соціальний статус. Таким чином, однією з проблем, яка потребує розв'язання щодо російського населення України, є пошук політичної формули адекватного визначення її соціальної та культурної ролі у формуванні української нації.

1. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 325 с.
3. Євтух В. Б. Етніонаціональна структура сучасного українського суспільства : Довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трошинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К. : Наук. думка, 2004. – 347 с.
4. Громадська організація «Інститут політики». Мовна політика в оцінках українських громадян (березень 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polityka.in.ua/info/1.htm>. – Назва з екрана.
5. Котигоренко В. О. Етнічний склад та етномовна компетенція населення України за переписами населення 1959, 1970, 1979, 1989, 2001 та результатами соціологічних досліджень 1994 та 2001 / В. О. Котигоренко // Енциклопедія історії України : в 5 т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – 2005. – С. 51–54.
6. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм : антологія. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 11–32.
7. Про національні меншини в Україні : закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 529.
8. Рудницька Т. М. Професійна, кваліфікаційна і галузева структура найбільш багаточисельних етнічних спільнот України / Т. М. Рудницька // Філософ. і соціол. думка. – 1996. – № 1–2. – С. 111–133.
9. Tajfel H. Individuals and groups in social psychology / H. Tajfel // British Journal of Social and Clinical Psychology. – 1979. – Vol. 18. – P. 183–190.
10. Тишков В. А. Этнология и политика / В. А. Тишков – М. : Наука, 2001. – 240 с.
11. Шульга М. Політико-правові моделі забезпечення прав національних меншин / М. Шульга // Політичний портрет України : Бюл. – 1995. – № 14. – С. 46.

O. Kravchenko

SOCIAL AND CULTURAL STATUS OF THE RUSSIANS IN UKRAINE AND THEIR NATIONAL IDENTITY FORMATION

The article analyzes theoretical and practical problems of the social and cultural self-determination of the Russians in Ukraine. The author discerns their social status with the broader cultural context of their national identity formation.

Keywords: ethnicity, national identity, social capital, socio-cultural status.